

Birutė JASIŪNAITĖ, Jelena KONICKAJA
Vilniaus universitetas

UNIVERSALIOS AUŠROS IR SAULĖLYDŽIO METAFOROS LIETUVIŲ IR RUSŲ POEZIJOJE

Aušra, saulėtekis ir saulėlydis – įspūdingi gamtos reiškiniai, nuo seno žadinę žmonių vaizduotę. Jiems būdingas ryškus žerėjimas, greitai besikeičiančių spalvų įvairovė. Šiems atmosferos reiškiniams priklauso garbinga vieta įvairių tautų poezijos metaforinėje sistemoje. Tokios metaforos gali būti įvairaus pobūdžio: antropomorfinės, zoomorfinės, biomorfinės, susijusios su įvairiais socialinės sferos daiktais. Štai rusų poetiniuose tekstuose aptinkame antropomorfinius aušros – mergaitės, karalaitės, maldininkės įvaizdžius: *заря, царевна молодая* Кон; *как дева робкая, заря Сол*; *заря – богомолуца* Клыч. Šiai poetinei tradicijai būdingos ir zoomorfinės aušros ar saulėlydžio metaforos, kurių gausiau pasitaiko S. Jesenino kūryboje: *как корова, хвост задрала заря* Есен; *По пруду лебедем красным плавает тихий закат* Есен.

Rusų poezijoje išplėtotas biomorfinės metaforos variantas – vadinamoji floristinė metafora: aušra siejama su raudonomis, baltomis arba melsvomis gėlėmis: rožėmis, aguonomis, serenčiais, pakalnutėmis, žibuoklėmis: *зарю ландышей невинных Сол*; *Плецет рдяный мак заката* Есен; *Закат рассыпал розы* Ход. Lietuvių aušros metaforų „gėlyne“ randame leliją, erškėtrožę ir radastą: *Iš josios [aušros] vainiko nuskinsim leliją* Myk-Put; *Gal ten tik debesys, padangių uogienojai, žydi erškėtrožem skaudžiai?* Brad; *Tai dangus rausvais radastais iškaišytas* Myk-Put. Geras „daiktiškosios“ metaforos pavyzdys – abiejų tautų poezijoje gana gausiai vartojama metafora *aušra, saulėlydis – audeklas arba iš jo pasiūtas daiktas* (skraistė, skara, kaspinas, užuolaida, rankšluostis, šilkai, vėliava). Palyginkime šiuos lietuvių ir rusų poezijos fragmentus: *Vėlei aušra man vėliavom plakas* Deg ir *Как знамя, в небе дымно-розовая заря* Гумил; *rausvoki vakaro šilkai* Aist ir *Заря шелка в лесу развесила* Лавр. Dažnai pasitaiko lietuvių ir rusų poezijoje metafora *aušra, saulėlydis – metalas (arba dirbinys iš jo)*, pvz., lietuvių poetų tekstuose: *Nematysiu saulėlydžio aukso* Braz; *Padangė liejasi variu* Rad; *Saulėlydis kaip graiko*

skydas Striel; rusų poezijoje: *Золото звонкой зари* Наб; *медных зорь* Волош; *серебряный рассвет* Бун; *золотой подковой над ними выгнута заря* Сам.

Įvairaus pobūdžio aušros ir saulėlydžio metaforos rusų ir lietuvių poetiniuose tekstuose paplitusios nevienodai. Lietuvių poetų eilėraščiuose nedaug rasime ryškesnių zoomorfinės ar antropomorfinės metaforos pavyzdžių, tokių kaip *Saulė rangėsi iš šilo it gyvatė prismeigta* Striel arba *saulėlydis liepsnoja kaip gaidys* Miež. Čia retai pasitaiko ir perkeltinės reikšmės pasakymų, atitinkančių modelį *aušra, saulėlydis – mitinė būtybė*, plg. rusų poezijos fragmentus *a нынче закат уподоблен сирене* Паст; *где исступленною горгоною заря змееподобные раскидывает пряду* Ливш. Lietuvių poezijoje tokio tipo vaizdingas pavyzdys: *Aušrinė mazgoti pradėjo aukso kojas aklam vandeny* Rad. Kita vertus, abiejų tautų poezijoje pasitaikė ir keletas universalių metaforų, kurias gausiai vartoja tiek lietuvių, tiek ir rusų autoriai. Jos ir yra šio straipsnio objektas.

Šiame tyrime apžvelgsime tris universalių poetinių metaforų grupes. Grožiniame tekste aušra, saulėtekis ir saulėlydis lietuvių ir rusų poetų panašiai interpretuojami kaip: 1) ugnis, liepsna; 2) degantis, ryškiai žėruojantis objektas (gaisras, žarija, ugniakuras, laužas, deglas, aukuras, degėsiai, žibintas, pašvais-tė); 3) skystis: a) kūno skystis (kraujas, ašaros), b) gamtoje randamas skystis arba jo telkinys (vanduo, upė, jūra, srovė), c) techninis skystis (dažai, nafta, benzinas, klijai), d) gėrimas ar kitoks buityje vartojamas skystis (vynas, balzamas, vaistai).

Universalioms aušros ir saulėlydžio metaforoms tirti panaudota apie pusantro šimto pavyzdžių: 81 rusų ir 72 lietuvių poezijos fragmentai. Ši medžiaga buvo surinkta iš 25 lietuvių ir 21 rusų poeto kūrybos. Aišku, kad įvairiems abiejų tautų autoriams būdinga labai skirtinga tematika, individualus kūrybinis braižas, todėl ir „gamtiškųjų“ metaforų jų eilėraščiuose pasitaiko labai nevienodai. Ypač daug perkeltinės reikšmės pasakymų, susijusių su rūpimais atmosferos reiškiniiais, radome V. Mykolaičio-Putino, S. Nėries, K. Bradūno, H. Radausko, I. Bunino, B. Pasternako, A. Achmatovos, S. Jesenino poetiniuose tekstuose.

Mūsų tiriamajai medžiagai priklauso ne tik „klasikinės“ metaforos, bet ir vadinamieji autoriniai¹ palyginimai, pvz.: *Vakaras kaip laužas dega* Aist; *Lyg*

¹ Mes juos skiriame nuo tarminei šnekamajai kalbai būdingų tradicinių palyginimų, kurie ne konkretaus individo kuriami, bet vartojami iš atminties kaip savotiškos kolektyvinės kūrybos formulės (J a s i ū n a i t ė 1996, 6).

žaižda saulėlydis vis plinta Balt; заря, как зарево, красна Ахм; заря как пожар на снегу Есен ir pan. Kaip ir ankstesniuose savo darbuose (Jasiūnaitė, Konickaja 2004, 46 t.; Jasjunaite, Konickaja 2014, 371 t.) mes linkusios laikyti nuomonės, kad palyginimas gali būti interpretuojamas kaip metaforinės konstrukcijos elementas, kitaip sakant, ne metafora laikytina vadinamuoju „paslėptu“ palyginimu, o, priešingai, palyginimas įeina į plačiai suprantamą metaforiško tikrovės vaizdavimo, jos perprasminimo sferą.

Žinoma, dirbant su sudėtingais, daugiasluoksniais poetiniais įvaizdžiais, būtina atsižvelgti ir į grožinio teksto specifiką. Paprastai yra skiriamos kalbos, arba „mirusios“ ir poetinės, arba teksto metaforos. Kognityvinėje lingvistikoje linkstama poetines metaforas laikyti konvencionaliųjų metaforų sferos išplėtimu. Kitaip sakant, poetinės metaforos suvokiamos kaip periferiniai, individualizuoti kalbos metaforų variantai. A. Gudavičius (2009, 128) nuomone, kalbos (konvencionāliosios) metaforos yra pirminės nominacijos rezultatas, o poetinės – antrinės, papildomos. Žinoma, kuo dažniau poetinė metafora vartojama, tuo labiau jai gresia pakliūti į „mirusių“ metaforų sluoksnį.

Šiuo požiūriu metafora *aušra, saulėlydis – ugnis, liepsna* jau yra gana „sunešiota“, nes ją mėgsta daugelis autorių. Įvairių lietuvių poetų kūryboje užfiksavome 14 šios metaforos atvejų, pvz.: *nuraudę ugnim vakarai* Nėr; *vakarių žarų liepsnomis* Myk-Put; *saulės deganti laida* Miež; *virsta ugnimi saulėtekio* Brad; *palaimintų aušrų liepsnas* Mač; *Galulaukės arimuose liepsnojo vakarai* Myk-Put; *jo [saulėlydžio] liepsną lyjančią* Rad; *Žarų liepsnose vaiski saulė pakyla* Myk-Put; *saulėleidžio ugninio* Brad; *Violetiniai saulėtekiai uždega aukštas viršūnes* Vaičiūn; *vakarų dangus liepsnom patvino* Myk-Put; *vakaro padangių ugnį* Brad; *aušrų tebešviečia ugnim* Myk-Put; *Jau dega žaromis saulėleidžio kraštai* Myk-Put.

Aišku, kad pasakymai *Vakaro žara dega* arba *Saulėtekis liepsnoja* gali būti vartojami ir šnekamojoje kalboje, nelabai jaučiant, kad tai metaforos. Poetai linkę kūrybiškai išplėtoti tokias metaforas. Štai V. Mykolaitis-Putinas rašo *Jau dega žaromis saulėleidžio kraštai*, sukeldamas savotišką saulėleidžio daiktiskumo įspūdį: atmosferos reiškinys – tarsi degus daiktas, pradedantis smilksti iš kraštų. To paties autoriaus metaforoje *vakarų dangus liepsnom patvino* galime įžvelgti asociaciją su gausiai besiveržiančiu, plūstančiu vandeniu. Šiek tiek kitokią asociaciją su vandeniu kelia H. Radausko perkeltinės reikšmės pasakymas *jo [saulėlydžio] liepsną lyjančią*. Čia turima omenyje, kad vakarėjančio dangaus šviesa liejasi iš viršaus tarsi lietaus vanduo. Tokias išplėtotas

metaforas galime laikyti minėtųjų konvencionaliųjų (kalbos) metaforų realizacija: poetai sukuria naujus, nestandartinius pasakymus, aktualizuodami, tarsi atgaivindami jau įprastas kolokacijas (Gudavičius 2014, 35).

Šios grupės metaforos grindžiamos pirmiausia žmogaus regimaisiais išpūdziais, kurie labai svarbūs pasaulio pažinimui. Remdamiesi šiuo pojūčiu, pažįstame fizines mus supančios tikrovės ypatybes, o perkėlę jas į kitas sferas (emocijų, intelekto) – ir abstrakčius tiesiogiai nepatiriamų dalykų požymius (Marcinkevičienė 1993, 54). Aušros ar saulėlydžio metaforose pabrėžiamos šiems atmosferos reiškiniams būdingos spalvos (*nuraudę ugnim vakarai* Nėr; *Violetiniai saulėtekliai uždega aukštas viršūnes* Vaičiūn), ryškus švytėjimas (*aušrų tebešviečia ugnim* Myk-Put). Regimąjį vaizdą modifikuoja ir pati metaforų raiška: veiksmožodinėmis metaforomis perteikiamas dangaus švytėjimo intensyvumas (*Galulaukės arimuose liepsnojo vakarai* Myk-Put), šviesų kitimo, judėjimo išpūdis (*virsta ugnimi saulėtekio* Brad; *vakarų dangus liepsnom patvino* Myk-Put).

Ugnies metaforas gausiai vartoja ir rusų poetai. Įvairių autorių eilėraščiuose radome 33 tokius fragmentus: *горит заря* Бун; *пыханье рассвета* Цвет; *пылает закат* Ахм; *рассвет горит* Бун; *Лучи зари до полночи горят* Ахм; *Разгорайся, новый день, светлей!* Бун; *туч закатных догоранье* Анн; *Рассвет горит багряно* Бун; *И тихою зарей – верхи дерев горят* Паст; *небо сожжено червонно-дымною зарею* Ахм; *Неба бирюзу зажгла заря* Гол; *В заре сгорели тучки вешние* Бун; *Небо горит на рассвете* Бл; *Догорел закат за речкой* Ход; *Никогда заря не сгорала – чище* Цвет; *В красках вечерних заря догорала* Некр; *Заря пылала, догорая* Цвет; *Заря зажгла раскошно край лазури* Некр; *рассвета пламень алый* Анн; *адский пламень карих зорь* Паст; *под огнедышащим закатом* Ахм; *в пылу заката* Цвет; *закат в огне* Бун; *В небе свет предвечерних огней* Бел; *пламенем зари* Волош; *в закатном огне* Бл; *огни зари горят* Бел; *закат разлил свой пышный пламень* Бун; *Вот и вечер – весь в огне* Бл; *сухим огнем сверкали тучи* Бун; *пламени вечернего узоры* Анн; *востока розовый огонь* Бун; *Заря небес болезненно горит* Заб.

Kaip matyti iš pavyzdžių, rusų poezijoje dažnai pasitaiko ir konvencionaliųjų šios grupės metaforų, yra veiksmožodinių: *горит заря* Бун; *пылает закат* Ахм; *рассвет горит* Бун ir pan. Išplėstiniuose, individualizuotuose tokių perkeltinės reikšmės pasakymų variantuose neretai nurodomas ir to degimo objektas. Tai gali būti debesis (*В заре сгорели тучки вешние* Бун),

dangus (*Небо горит на рассвете* Бл), dangaus turkis² (*Неба бирюзу зажгла заря* Гол), dangaus mėlynės kraštas (*Заря зажгла раскошно край лазури* Некр), medžių viršūnės (*И тихою зарей – верхи дерев горят* Паст). Lietuvių poetų kūryboje irgi dega *vakarai, vakarų dangus, aukštos viršūnės, saulėleidžio kraštai*. Panašiai, kaip ir lietuviams, rusų poetams dangiškoji ugnis gali asocijuotis su vandeniu (*закат разлил свой пышный пламень* Бун), bet gali atrodyti ir sausa (*сухим огнем сверкали тучи* Бун). Lietuviškai vargu ar galėtume taip pasakyti.

Rusų autoriai linkę pabrėžti ne tik šviesius, ryškius (*рассвета пламень алый* Анн), bet ir tamsesnius, niuresnius liepsnojančio dangaus atspalvius: *небо сожжено червонно-дымной зарею* Ахм; *Рассвет горит багряно* Бун. Ypač išradinga B. Pasternako metafora *адский пламень карих зорь*, kur aušra lyginama su pragaro ugnimi. Aušros čia yra rudės spalvės – *карие зорь*. Į akis krinta neįprasta, autorinė būdvardžio *карий*³ vartosena. N. Zabolockis aušros spalvose linkęs išvelgti ligos sukeltą raudonį: *Заря небес болезненно горит*. Originali, tapybiška I. Anenskio metafora *пламени вечернего узоры*: besimainančios liepsnojančio dangaus spalvos jam primena raštus. Rusų veiksmažodinės metaforos irgi pasižymi savita specifika. Jų poetiniuose tekstuose aušra ne tik dega, liepsnoja – *горит, пылает*, bet ir sudega, išdega: *Догорел закат за речкой* Ход; *Никогда заря не сгорала – чище* Цвет. Lietuvių kalbos vartotojui tikrai sunku įsivaizduoti „visiškai sudegusią“ aušrą.

Su metafora *aušra ar saulėlydis – ugnis, liepsna* semantiškai glaudžiai susiję ir perkeltinės reikšmės posakiai, atitinkantys modelį *aušra ar saulėlydis – degantis, ryškiai žėruojantis objektas*. Lietuvių poetų kūryboje aptikome 23 šiam metaforos tipui priskirtinus poezijos fragmentus: *dangaus gaisrai* Sant; *saulėlydžio gaisre* Mozūr; *plazdantį vakaro gaisrą* Brad; *aušrose dar liepsnojo gaisrai* Myk–Put; *Aukso pušys išsimaudė saulės pasakų gaisruos* Nėr; *rudens saulėleidžių raudono gaisro* Šlait; *Saulėleidis ten vakaruos gaisru apstulpęs* Nėr; *vakaras aukštą laužą kūrena* Marc; *vakaras kaip laužas dega* Aist; *Padangių aukure skaidriai užsiliepsnoja palaimintoji darbo pabaiga* Brad; *Gęsta padangės mėlyneje raudonas ugniakuras* Kub; *Aušra žarijom pasipylė* Rutk; *Tarytum laužo*

² Turimas galvoje pusiau brangus mėlynos spalvos akmuo.

³ Dabartinėje rusų kalboje būdvardis *карий* yra riboto leksinio junglumo ir vartojamas kalbant apie rudas akis: *карие глаза*. Folkloro tekstuose juo nusakomas ir arklio plaukas: *Конь карий – кровь не канет* (užkalbėjimas kraujui stabdyti) RZZ, 256. Įdomu, kad šį būdvardį vartoja dar vienas rusų poetas, Nikolajus Kliujevas: *Уснули во мхах глухаря до тундровой карей зари*.

žarijas būt žarstę rūščiais veidais susėdę milžinai Aist; *Ji [aušra] dega žėrinčią žariją* Rad; *Mano delnai pripilti šviesos stebuklingų žarijų* Brad; *Palei skaisčiosios karalaitės saulės karstą, kur jau žarijos blėsta, grindžias pelenais* Aist; *saulėtekių degėsius* Kėkšt; *Jau žiebias ryto švintančio deglai* Vencl; *žarų žibintai* Myk-Put; *Laimink vakaro pašvaistę* Baltr; *Tekėjo saulė. Jos gaisrų pašvaistės kaskart liepsnojo vis plačiau* Mač; *raudoną kaip vėliava ryto pašvaistę* Miež.

Kaip matome, lietuvių poezijoje rūpimi atmosferos reiškiniai gali būti interpretuojami kaip smarkus ko nors degimas atvira liepsna (gaisras), liepsnojanti šakų, žabų krūva (laužas, ugniakuras), apeiginis, aukojimui skirtas laužas (aukuras), žėrintis ugnies atšvaitas (pašvaistė), tai, kas dar kurią laiką žiba, ugniai užgesus (žarijos), tai, kas vartojama pasišviesti (deglas, žibintas). Ypač populiarī gaisro metafora, kurią užfiksavome 6 autorių eilėraščiuose. Gaisras, kaip ir liepsna, ugnis, asocijuojasi su vandens stichija: *Aukso pušys išsimaudė saulės pasakų gaisruos* Nėr. Dėl savo šviesumo, spindėjimo, išsiskyrimo tamsiame fone aušra ar saulėlydis suvokiamas kaip tai, kas dega: laužas, ugniakuras, aukuras. Ypač įdomi K. Bradūno metafora, kurioje saulėlydis interpretuojamas kaip aukuras, ant kurio aukojami žemdirbio dienos darbo vaisiai: *Padangių aukure skaidriai užsiliepsnoja palaimintoji darbo pabaiga*. Įdomu, kad panašios metaforos gali būti taikomos ne tik romantiškiems, bet ir gana proziškiems žmogaus gyvenimo reiškiniams. Pavyzdžiui, Lietuvos ekonomikos diskurse kalbama apie krizės židinius, o vokiškajame diskurse krizė – ne tik židiny, bet ir krosnis ar netgi degtukai (Jurgaitis 2014, 54).

Neoromantikas J. Aistis gražiai išplėtoja metaforą *saulėlydis – žarijos: Tarytum laužo žarijas būt žarstę rūščiais veidais susėdę milžinai*. Čia vykusiai panaudotas folklorinis motyvas: tie rūstūs milžinai – tai dideli, tamsūs debesys. Lietuvių ir slavų etninei kultūrai būdingą metaforą *debesis – mitinė būtybė* jau esame aptarusios anksčiau: žr. (Jasjunaitė, Konickaja 2009, 516). Milžinai – didelio ūgio fantastinės būtybės, atliekančios sunkius, didvyriškus darbus: supilančios kalnus, priverkiančios ežerus, statančios bažnyčias ir miestus LTs 4, 593t. Metafora *debesys – milžinai* galėjo atsirasti dėl kamuolinių debesų dydžio, formos, niūrios spalvos, savotiško vakarinio apšvietimo. Blėstanti šviesa kelia asociacijas su gėstančio laužo žarijomis. Toliau eilėraščio tekste minima karalaitės saulės mirtis: *Palei skaisčiosios karalaitės saulės karstą, kur jau žarijos blėsta, grindžias pelenais*. Ši išplėtota, pasakojamosios tautosakos įvaizdžiais pagrįsta J. Aisčio metafora gali būti interpretuojama ir kitaip: *saulėlydis – laidotuvis*.

Rusų autorių tekstuose radome 11 metaforos modeliui *aušra, saulėlydis – degantis, ryškiai žėruojantis objektas* priskirtinų perkeltinės reikšmės posakių: *Лежал закат костром багровым* Ахм; *Заря как пожар на снегу* Есен; *тучи жарким горят пожаром* Бун; *даль объята пожаром солнца сумасшедшего* Паст; *Костром в далеком перелеске гнездо Жар-Птицы занялось* Бун; *Как уголь в пальцы кузнеца с шипеньем впившийся поток зари без края и конца* Паст; *заря вздувает уголья* Уш; *И словно уголь тайных инквизиций – студеная заря* Багр; *Там ночь, шатаясь на корню, целует уголь поутру* Паст; *Сквозь огненные жерла тесных туч багровые мечи солнце заходящее простерло* Волош; *заря, как зарево, красна* Ахм.

Šios grupės metaforos abiejų tautų poezijoje neabejotinai turi panašumų. Rusų grožiniame tekste randame tuos pačius gaisro, laužo, žarijų, pašvaistės įvaizdžius. Tačiau daugelis autorių, remdamiesi šiais įvaizdžiais, sugeba sukurti visiškai originalias poetines konstrukcijas. Štai I. Buninas, transformuodamas metaforą *saulėlydis – laužas*, įveda labai populiarų rusų tautosakoje Žiburiuotojo paukščio (*Жар-Птица*) vaizdinį: Saulėlydžio laužo degamoji medžiaga ne šiaip sau šakelės, bet stebuklingo pasakų paukščio lizdas. Šio nepaprasto paukščio plunksnų žėrėjimas primena ryškias saulėlydžio spalvas. Suvokti šios metaforos prasmę padeda jos elementų loginė seka: *Žiburiuotojo paukščio lizdas* → *laužas* → *saulėlydis*, plg. (Moskvin 2011, 147).

Rusų poetai labai išradingai plėtoja ir metaforos *aušra – žarijos* variantus. Štai N. Ušakovas įveda antropomorfinį motyvą: *заря вздувает уголья*, kur aušra – tarsi žmogus, pučiantis žarijas. B. Pasternakas pasitelkia antropomorfizuotos nakties, bučiuojančios žariją, figūrą: *Там ночь, шатаясь на корню, целует уголь поутру*. Gana drastiško palyginimo, keliančio asociacijas su inkvizicijos kankinimų rūsiais, griebiasi E. Bagrickis: *И словно уголь тайных инквизиций – студеная заря*. Ypač originaliai, išraiškingai lyginamąją konstrukciją vartoja B. Pasternakas: *Как уголь в пальцы кузнеца с шипеньем впившийся поток зари без края и конца*. Čia aušra – tarsi raudonai įkaitusi anglis, šnypščianti kalvio pirštuose: vykusiai kuriamas ne tik regimaisiais, bet ir klausos pojūčiais grindžiamas meninis vaizdas.

Kita universaliųjų poetinių metaforų grupė priklauso modeliui *aušra, saulėlydis – skystis*. Ši grupė smulkiau skirstytina į dar keturis pogrupius. Pirmiausia aptarsime pogrupį, kuriame rūpimi atmosferos reiškiniai siejami su žmogaus kūno skysčiais – krauju ir (rečiau) ašaromis. Lietuvių poetų eilėraščiuose užfiksavome 14 tokio pobūdžio perkeltinės reikšmės posakių, pvz.:

vakarai krauju rausta Myk-Put; Visa vakarų padangė krauju pasruvo Balt; horizonte pėdsakai kraujuoti Mont; padangė iš ryto krauju pasruvus Miež; Dangus varvėjo krauju Žuk; Ir padangė vakaruose tuo krauju pražydo Nėr; Į tylą sunkiasi saulėtekis – kaip kraujas į sterilią vatą Miež; Padange upė kraujo nutvino ligi ryto pakraščių Brad; saulėlydis kaip kraujo klanas plauko Miež; kraujuos paplūdusi tarytum sužeista iš lėto mirė saulė Mač; Ir visą vakarą krauju užpylė, ir numirė diena Rad; automobiliu sutraiškiau vakar saulėlydį Rukš; lyg žaizda saulėlydis vis plinta Balt; Būna tokie skaudūs saulėlydžiai kartais, kaip ašara skaidrūs, jautrūs kaip styga Aist.

Tokios „kruvinos“ poetinės metaforos atsiranda dėl kylančios ar besileidžiančios saulės atšvaitų raudonumo: jų skaisti spalva primena palietą kraują. Dangus (padangė) tokiais atvejais gali būti metaforiškai suvokiamas kaip sužeistas, kraujuojantis kūnas (*Visa vakarų padangė krauju pasruvo Balt; Dangus varvėjo krauju Žuk*), kaip laukas su paliktais pėdsakais ar ryškiai žydinčiais augalais (*horizonte pėdsakai kraujuoti Mont; Ir padangė vakaruose tuo krauju pražydo Nėr*). Kraujo gausumas pabrėžiamas minint jo telkinius: *saulėlydis kaip kraujo klanas plauko Miež; Padange upė kraujo nutvino ligi ryto pakraščių Brad*. Kraujo upės motyvas dažnai pasitaiko ir tautosakos tekstuose – dainose (ypač karo), pasakose: *Upelė tekėjo raudonu kraujeliu LB 98; Šita upė pienu teka, ana krauju verda LPI 2, 229*. Greičiausiai folklorinės kilmės yra ir frazeologinis junginys *upės krauju eina* Ml „žūva daug žmonių“⁴.

Kraujas savaime suponuoja skausmų, sužalojimų, mirties motyvus. Sudėtingomis, išplėtotomis metaforomis H. Radauskas ir V. Mačernis piešia liūdnius dienos, saulės mirties paveikslus: *Ir visą vakarą krauju užpylė, ir numirė diena Rad; kraujuos paplūdusi tarytum sužeista iš lėto mirė saulė*. Tokius poetinius fragmentus galima interpretuoti ir kaip metaforos *saulėlydis – mirtis* realizaciją. B. Rukša elgiasi moderniau: patį saulėlydį pražudo po automobilio ratais: *automobiliu sutraiškiau vakar saulėlydį*. Kraujo, sužalojimų motyvai inspiruoja ir metaforos variantą *saulėlydis – žaizda*, kuris pasitaikė A. Baltakio kūryboje: *lyg žaizda saulėlydis vis plinta*. Turime vienintelį pavyzdį iš lietuvių poezijos, kuriame saulėlydis lyginamas su ašara: *Būna tokie skaudūs saulėlydžiai kartais, kaip ašara skaidrūs, jautrūs kaip styga* Aist. Gaudžiai romantiškos J. Aisčio eilutės vykusiai perteikia ne saulėlydžio barokinio puošnumo,

⁴ Su kraujo simbolika neabejotinai susiję ir daugelyje Lietuvos vietų žinomi tradiciniai tikėjimai, kad labai raudonos, „kruvinos“ vakaro žaros pranašaujančios karą ar kitokias dideles nelaimes: *Raudonas dangus – bus vaina* Ant.

bet, priešingai, jo skaidrumo, efemeriškumo įspūdį. Pridursime, kad kraujo ir ašarų motyvai labai būdingi ir lietuvių etninei kultūrai: jie susiję su įvairiais gyvosios ir negyvosios gamtos objektais (Jasiūnaitė 2010, 255 t.).

Rusų autorių poetiniuose tekstuose užfiksavome 14 „kruvinų“ metaforų, pvz.: *как после битвы, облака плывут в крови* Ахм; *Кровавый запад так чудесен* Бл; *на кровь, что в зеркальные соли текла* Бун; *закат в крови* Бл; *красавый след зари* Бун; *пока полосой кровавой не вспыхнул восток* Анн; *И облака сквозили кровавой цусимской пеной* Ахм; *И в кровоподтеках заря, как след незаживших царапин* Паст; *И был наш день одна большая рана, и вечер стал запекающаяся кровь* Волош; *рдеют закаты, как раны* Бун; *заря, как кровавая рана* Берг; *в тумане раны перед зарей* Анн; *Заря из сада обдавала стекла кровавыми слезами сентября* Паст.

Čionai galima pastebėti neabejotiną panašumą į lietuvių poetinius įvaizdžius: matome iš vakarėjančio dangaus tekantį kraują (*на кровь, что в зеркальные соли текла* Бун), kruviną aušros pėdsaką (*красавый след зари* Бун). Išsiskiria A. Achmatovos kūrybos fragmentai, kuriuose raudonas dangus siejamas su karo įvykiais, kautynėse pralietu krauju: *как после битвы, облака плывут в крови; И облака сквозили кровавой цусимской пеной*. Ši metafora inspiruota prie Cusimos įvykusio jūrų mūšio: turima omenyje žuvusių jūreivių krauju nudažyta jūros puta. Kaip matome, išplėtotose metaforose atspindi konkrečios epochos istoriniai įvykiai.

Savita rusų poetinių įvaizdžių specifika išryškėja, tiriant populiarią jų metaforą *aušra, saulėlydis – kraujuojanti žaizda*. Aušra gali būti suvokiama tiesiog kaip nedidelis įdrėskimas, kraujosruva, kaip, pavyzdžiui, B. Pasternako lyginamojoje konstrukcijoje *И в кровоподтеках заря, как след незаживших царапин*. Tokius palyginimus mėgsta ir kiti autoriai: *заря, как кровавая рана* Берг; *рдеют закаты, как раны* Бун. M. Vološinas sukūrė sudėtingą poetinę konstrukciją *діена – žaizda, vakaras – sukrešėjęs kraujas*, kuri remiasi žaizdos atsiradimo ir vėlesnio jos kraujavimo logine seka: *И был наш день одна большая рана, и вечер стал запекающаяся кровь*. Lietuvių poezijoje metaforą *saulėlydis – žaizda* radome tik A. Baltakio kūryboje. Aušroje lyjantis lietus B. Pasternakui atrodo tarsi didelio sielvarto kruvinos ašaros: *Заря из сада обдавала стекла кровавыми слезами сентября*. Plg. dar frazeologinį junginį *плакать кровавыми слезами* „labai liūdėti, sielvartauti“.

Aušra arba saulėlydis metaforinėje sistemoje gali būti traktuojamas ir kaip gamtoje randamas skystis ar jo telkinys. Šį modelį galima iliustruoti,

remiantis 10 lietuvių poezijos fragmentų, pvz.: *didžiulė saulėlydžių upė* Deg; *su aušros upe viršum namų* Marc; *Ten, kur ima aušti rubininės upės* Rad; *Greit nusisuksiu nuo saulėtekio srovės* Bern; *oranžinės saulėlydžio srovės* Rad; *Rožinis dienos sravenimas* Angl; *raudonais saulėlydžio purslais* Miež; *Drėgnų langų stiklu saulėtekis varvės* Bern; *Rytuos jau tvėnkėsi aušra* Marc; *Saulėleidį, akies slėny ištvainusį* Nyk–Nil.

Kaip matome, atmosferos reiškiny s čia metaforiškai suvokiamas kaip upė, srovė, srovenimas, purslai. Pasitaiko atvejų, kai vanduo įvardijamas netiesiogiai. Tada poetai griebiasi originalių veiksmažodinių metaforų: saulėtekis tarsi lietus varva stiklu (*Drėgnų langų stiklu saulėtekis varvės* Bern), aušra tvėnkiasi (*Rytuos jau tvėnkėsi aušra* Marc), saulėleidis tvinsta kaip upė (*Saulėleidį, akies slėny ištvainusį* Nyk–Nil). Įdomu, kad tokie su vandeniu susiję įvaizdžiai gali būti perkeliami ne tik konkretiems, matomiems, bet ir abstraktiems reiškiniams. Antai, spaudoje rašoma apie ekonominės krizės srovę, bala, šaltinį, bangą, purslus, pelkę, liūną ir pan. (Jurgaitis 2014, 54).

Rusų poetiniuose tekstuose šio pogrupio metaforų pasitaikė nedaug. Turime 7 tokius atvejus: *капустные грядки красной водой поливает восход* Есен; *заря как море мутно-алое* Гор; *Разлит закат озерами огней* Волош; *разлилась, как море, заря* Адам; *В морях зари чернеет кровь богов* Волош; *весенник волны зари* Бел; *Алой рекой – лиясь, <...> в небе заря взялась* Цвет. Čia randame ne tik upės, bet ir populiarių plačiai išsiliejusios jūros įvaizdį. Ypač ryškų, tapybišką meninį vaizdą kuria M. Vološinas išplėstinėje metaforoje *В морях зари чернеет кровь богов*. Poetas pasitelkia iš antikos atėjusį dievų pralieto kraujo įvaizdį, netikėtą spalvų gamą: šis kraujas juoduoja (*чернеет*). Prisimintina, kad abiejų tautų poezijoje kaip gamtoje randamas skystis metaforiškai suvokiama ir mėnulio šviesa, plg. *mėnulio ežerai* Rad; *po mėnesienos lietumi* Marc ir *волны белого лунного света* Некр; *неуютная жидкая лунность* Есен. Kad mėnulis metaforinėje sistemoje – tai darinys iš skysčio, yra pastebėjusi ir R. Kazlauskaitė (2009, 364t.). Vadinas, galima daryti išvadą, kad modelis *aušra, saulėlydis, mėnesiena – skystis* gali būti priskirtas platesnei konceptualiajai metaforai *šviesa – skystis*.

Aušra ar saulėlydis, aišku, romantiški gamtos reiškiniai, bet poezijoje jie gali būti siejami ir su gana proziškais dalykais, įvairios paskirties techniniais skysčiais. Lietuvių poetų eilėraščiuose užfiksavome 8 šiam pogrupiui priklausančius atvejus: *vakarės žarės stebuklingų spalvų ir dažų* Myk–Put; *Dangus raudonai perbrauktas dažais* Miež; *saulė papylė liepsnotus dažus* Myk–Put; *Ir*

saulėlydžio varsa ryški naują pasaką mums rašo Nèr; jūroj spalvų ir dažų Myk-Put; iš saulėlydžio oro dažų Miež; Tik veidelius dažyčiausi rytmetine žara Marc; saulėtekio raudoną skiedinį Miež.

Taigi atmosferos reiškinyms įvairių autorių gali būti metaforiškai suvokiamas kaip *oro dažai, liepsnoti dažai* ar netgi *raudonas skiedinys*. Tapydami tokiais nepaprastais dažais, poetai sugeba įdomiai išgauti besikaitaliojančius švytinčio dangaus atspalvius: nuo visai neryškaus, rausvoko (*Dangus raudonai perbrauktas dažais* Miež) iki labai intensyvaus, liepsnojančio (*saulė papylė liepsnotus dažus* Myk-Put). Tokiais dažais ne tik piešiamas įsimenantis vaizdas, bet netgi rašomos pasakos: *Ir saulėlydžio varsa ryški naują pasaką mums rašo Nèr*. Romantiškai nusiteikusioms mergaitėms rytmečio žarų raudonis praverčia vietoj banalios kosmetikos: *Tik veidelius dažyčiausi rytmetine žara Marc*.

Rusiškųjų šio pogrupio pavyzdžių radome 9, tačiau jų raiška, kaip matysime, įvairesnė: *заката летнего краса и позолота* Бун; *Жидкой позолотой закат обрызгал серые поля* Есен; *зари морозной позолота* Бун; *Погасла последняя краска, как шепот в полночной мольбе* Анн; *И зари вишневый клей застывает в виде сгустка* Паст; *как нефть разлившейся зари* Паст; *Бензином растекся закат* Паст; *Словно сталь из мартена по руслу заря потекла* Сам; *Вечерний сплав смертельно леденел* Паст.

Rusų autorių aušros ar saulėlydžio metaforose minimi ne šiaip sau ryškūs dažai, bet auksavimui skirti dažai – *позолота*. В. Pasternakui aušra primena sustingusių klijų gurvolį: *И зари вишневый клей застывает в виде сгустка*. Šis autorius kartais renkasi ir visai proziškus degaus techninio skysčio – naftos ar benzino – įvaizdžius: *Бензином растекся закат; как нефть разлившейся зари*. Kaip matome, į poetinius tekstus gana drastiškai skverbiasi mūsų modernios epochos atributika. Kelių autorių kūryboje aptikome ir metaforos variantą *aušra, saulėlydis – lydytas metalas*. Štai D. Samoilovui aušra asocijuojasi su iš aukštakrosnės tekančiu plieno lydiniu: *Словно сталь из мартена по руслу заря потекла*.

Abiejų tautų poezijoje aušra ar saulėlydis gali būti siejami ir su buityje vartojamais skysčiais, pirmiausia gėrimais. Lietuvių ir rusų poetų eilėraščiuose iš viso radome 10 tokių pavyzdžių: *Aušra įliejo balzamo auksinèn taurèn* Sant; *Vakaras pastatė ir pripylė rausvo vyno klevui į bokalą* Rad; *Žemèn teka kraujas ir vupas* Rad; *Уж брызгала вином заря* Держ; *заря <...> льет алое вино* Солов; *Позволь зарю в стакан мой выдавить* Наб; *ты зори пьешь* Цвет; *Необычайно свеж рассол настоянных на росах зорь* Сам; *Коптивший рассвет*

был снотворным Паст; заря <...> отликает рыбьим жиром и мгlistой дымкой янтаря Паст.

Iš šių poezijos fragmentų matyti, kad aušra dažnai suvokiama kaip antropomorfinis moteriškas personažas, kuris pilsto, laisto, taško raudoną vyną. H. Radausko eilėraštyje toks vyno pilstytėjas yra vakaras, o jo gėrėjas – klevas: *Vakaras pastatė ir pripylė rausvo vyno klevui į bokalą*. Kartais gėrimas įvardijamas ir netiesiogiai, veiksmožodinėmis metaforomis: *ты зори пьешь* Цвет; *Позволь зарю в стакан мой выдавить* Хаб. Pastarojoje V. Nabokovo metaforoje aušra – tarsi sultingas vaisius, kurio sultis galima išspausti ir gerti. Kitame šio poeto eilėraštyje nykus saulėtekis – tarsi migdomieji lašai: *Коптивший рассвет был снотворным*. Aušra gali įgauti netgi žuvies taukų atspalvį – *отливает рыбьим жиром* Паст.

Baigiant šį tyrimą, galima konstatuoti, kad dviejų tautų poezijos tekstų metaforinė sistema turi daug panašumų. Čia randame bendras bazines metaforas, „sudėvėtas“ metaforas. Tokios metaforos grožiniuose tekstuose atgyja, poetai sugeba įpūsti jiems naujos gyvybės, bet, kaip buvo parodyta, autoriai įvairiai, skirtingais būdais atgaivina metaforas, randa savotiškų, originalių įvaizdžių, sunkiai įsivaizduojamų kitos tautos poezijoje. Išnagrinėtos lietuvių ir rusų meninės metaforos rodo, kad metaforinės sistemos skirtumai išryškėja būtent išplėtotų metaforų lygmenyje.

УНИВЕРСАЛЬНЫЕ МЕТАФОРЫ ЗАРИ И ЗАКАТА В ЛИТОВСКОЙ И РУССКОЙ ПОЭЗИИ

Резюме

В статье рассматриваются три группы метафор, в которых *заря* интерпретируется как: 1) огонь, 2) горящий объект, 3) жидкость: а) связанная с организмом человека (кровь; слезы); б) вода; в) техническая; г) напиток или другая используемая в быту жидкость. Языковые (конвенциональные) и индивидуальные авторские метафоры анализируются на материале около 150 поэтических фрагментов (72 литовских и 81 русский) из поэзии 25 литовских и 21 русского авторов.

В выражениях, реализующих метафору *заря – огонь* (14 литовских, 33 русских фрагмента), подчеркиваются цвета зари, их интенсивность; иногда указывается объект горения (*Violetiniai saulėtekliai uždega aukštas viršūnes* Vaičiūn; *В заре сгорели тучки вешние* Бун). Специфической для русской поэзии являются метафоризация

темных оттенков зари, ее догорания (*небо сожжено червонно-дымною зарею* Ахм). К этой группе близки выражения, реализующие метафору *заря – горящий объект* (23 литовских, 11 русских примеров). В литовской поэзии заря интерпретируется как *пожар, костер, священный огонь, горящие угли, фонарь, факел*. Самая частотная метафора этой группы *заря – пожар* часто принимает развернутый вид, иногда связываясь с водной стихией (*Aukso pišys išsimaudė saulės pasakų gaisruos* Nėr). Русской поэзии свойственны те же метафоры, нередко трансформируемые в оригинальные конструкции (*Костром в далеком перелеске гнездо Жар-Птицы занялось* Бун). Следующая общая для обоих языков группа: *заря, закат – жидкость* включает 4 подгруппы. Метафора *закат – жидкость человеческого тела* (кровь, слезы) обнаружена в 14 фрагментах литовской и таком же количестве русской поэзии. Метафора *закат – кровь* в литовской поэзии зачастую ассоциативно связана с метафорой *закат – смерть*, тогда как в русской поэзии распространен образ *закат – рана*. Метафора *заря – вода* (10 примеров из литовской поэзии, 7 – из русской) реализуется в сходных образах моря, озера, реки и может связываться с общей метафорой *свет – вода*. Большим разнообразием реализаций отличаются подгруппа *заря – техническая жидкость (краски, клей)* (8 литовских, 9 русских фрагментов) и *заря – вино/бытовая жидкость* (3 литовских, 7 русских фрагментов).

Рассмотренные метафоры убеждают, что в использовании общих для литовской и русской поэзии метафор зари, заката существуют различия в частотности отдельных моделей и в их конкретной реализации. Развернутые образные выражения, являясь авторскими реализациями «стертых» метафор, в каждом языке приобретают специфические формы, которые в ряде случаев можно связать как с традиционными фольклорными представлениями, так и с конкретными историческими обстоятельствами.

CITUOJAMŲ POETŲ PAVARDŽIŲ SUTRUMPINIMAI

Aist – Jonas Aistis
 Angl – Stasys Anglickis
 Balt – Algimantas Baltakis
 Baltr – Jurgis Baltrušaitis
 Bern – Albinas Bernotas
 Brad – Kazys Bradūnas
 Deg – Janina Degutytė
 Kėkšt – Juozas Kėkštas
 Kub – Kostas Kubilinskas
 Mač – Vytautas Mačernis
 Marc – Justinas Marcinkevičius
 Miež – Eduardas Mieželaitis

Адам – Георгий Адамович
 Анн – Инокентий Анненский
 Ахм – Анна Ахматова
 Багр – Эдуард Багрицкий
 Бел – Андрей Белый
 Берг – Ольга Бергольц
 Бл – Александр Блок
 Бун – Иван Бунин
 Волош – Максимилиан Волошин
 Гол – Георгий Голохвостов
 Гор – Сергей Городецкий
 Гумил – Николай Гумилев

Myk-Put – Vincas Mykolaitis-Putinas	Держ – Владимир Державин
Mont – Vytautas Montvila	Есен – Сергей Есенин
Mozūr – Vladas Mozūriūnas	Заб – Николай Заболоцкий
Nēr – Salomėja Nėris	Клыч – Сергей Клычков
Nyk-Nil – Alfonsas Nyka-Niliūnas	Кон – Александр Кондратьев
Rad – Henrikas Radauskas	Лавр – Леонид Лавров
Rukš – Balys Rukša	Ливш – Бенедикт Лившиц
Rutk – Benediktas Rutkauskas	Наб – Владимир Набоков
Sant – Stasys Santvaras	Некр – Николай Некрасов
Šlait – Vladas Šlaitas	Паст – Борис Пастернак
Vaičiūn – Judita Vaičiūnaitė	Сам – Давид Самойлов
Vencl – Antanas Venclova	Сол – Федор Сологуб
Žuk – Albinas Žukauskas	Солов – Поликсена Соловьева
	Уш – Николай Ушаков
	Ход – Владислав Ходасевич
	Цвет – Марина Цветаев

LITERATŪRA

- Gudavičius Aloyzas 2009, *Etnolingvistika (Tauta kalboje)*, Šiauliai: ŠU leidykla.
- Gudavičius Aloyzas 2014, Ištakos srities raiška metaforiniuose pasakymuose, *Filologija* 19, 33–47.
- Jasiūnaitė Birutė 1996, Daugailiškių tradiciniai palyginimai, *Kalbotyra* 45 (1), 5–19.
- Jasiūnaitė Birutė 2010, *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*, Vilnius: VU leidykla.
- Jasiūnaitė Birutė, Jelena Konickaja 2004, „Atlėkė paukštis be sparnų“ (Atmosferos reiškiniai frazeologijoje: sniegas), *Kalbotyra* 52 (1), 45–60.
- Jasjunaite, Konickaja 2009 – Бируте Ясюнайте, Елена Коницкая, Колесница Пяркунаса (атмосферные явления в выражениях с переносным значением: облака), *Балто-славянские исследования* 18, 504–527.
- Jasjunaite, Konickaja 2014 – Бируте Ясюнайте, Елена Коницкая, Антропоморфные метафоры ветра в литовской и русской поэзии, in Jeļena Koroļova, Oksana Kovzele (red.), *Cilvēks valodā: etnolingvistika, lingvistiskā pasaules aina / Human in language: Ethnolinguistics, linguistic view of world (= Komparatīstikas almanāhs / Journal of Comparative Studies* 4[33]), Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule“, 369–386.
- Jurgaitis Nedas 2014, Ekonominės krizės konceptualizavimas gamtos reiškinių metaforomis, *Filologija* 19, 48–62.

Kazlauskaitė Rūta 2009, Mėnulio stereotipai lietuvių poezijoje, *Baltistica* 44(2), 355–377.

LPĮ – Jonas Basanavičius (red.), *Lietuviškos pasakos įvairios* 1–4, Vilnius: Vaga, 1993–1998.

LTs – Kostas Korsakas (red.), *Lietuvių tautosaka* 1–5, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962–1968.

Marcinkevičienė Rūta 1993, Apie įbūtinančią kalbos galią, pyktį ir dar šį tą, *Naujasis židinys* 6, 51–56.

Moskvin 2011 – Василий Павлович Москвин, *Русская метафора*, Москва: Издательство ЛКИ.

RZZ – Владимир Прокопьевич Аникин (red.), *Русские заговоры и заклинания*, Москва: Издательство Московского университета, 1998.

Birutė JASIŪNAITĖ
Baltistikos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
Lithuania
[birute.jasiunaite@flf.vu.lt]

Jelena KONICKAJA
Rusų filologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
Lithuania
[jelena.konickaja@flf.vu.lt]

